(Башы өткөн санда)

Тарых тамырын сыздаткан тагдыр

Хожентке бизди ошол гана жеткирет. Окуп ал, окутсам деген бир гана тилегим бар эле, көкүрөгүмдө күйүп, көңүлүмдөн өчпөй жүрөт. Сен окугунуң, балам, адам тагдыры кагазда калар күн келди. Абдылда экөөбүздүн ортобузга бекиткен сөзүбүз ушул, сени окутуш болчу. Ошону аткаралы, - деди.

Ата сөзүн макул кармады. Жолго чыгаар күнү Раззак кошуна жашаган туугандынан сапар азык болсун деп бир нан сурап алды. Жалдыраган жалгыз жолдо ээрчишкен ата-бала үмүт деген кургурдун кыл жибине байланып, жакшылыкка жан салып келе жатышты. Артта канча жол калды да, алдыда али канча жол бар экенин Исхак биле албайт, анын сыры атасына дайын. Бирок, Раззактын басышы барган сайын жайлап, кыймылы бошоп барат. Бир туруп көзү тунарып, буттары чалыштап, күндүн нуру сындырган куу арчадай денеси теңселе түшкөнсүйт. Ошенткен сайын бар күчүн топтоп, басар жолуна көз салат. «Али көп бар, ушу ээн талаадан эптеп өтүп алсак, анан калганын койбойт элек, эл бар, журт бар дегендей унаалуу бирөө-жарым жолугуп, жолу бир болуп калгысы бардыр». Раззактын көзүнөн ушул ой учуп турду. Ушундай шайы бошой түшкөндө койнуна колун салат да, жанагы кошуна тууганынан жол азыкка деп сурап алган нанынан сындырып, уулуна берет:

- Ме, балам, шашпай жеп ал. Кубат болот. Чарчадыңбы? - дейт. Өзү анын күкүмүн да оозуна салбайт. Баласын чарчабасын, менчилеп алдан тайбасын, мен жетпеген жерге балам жетсин, балам барсын деп тилейт. Жол боюндагы жалгыз түп өрүктүн түбүнө жеткенде:

- Бир аз дем алалы, балам. Жол жүргөн адам эс алганы отурса, жол зарыгып чарчайт имиш. Жол чарчата жолго чыгалы, - деди.

Жаны жер тартып турган Раззак жамбаштай калды. Башы жерге тиер менен каткан көзү илинип кеттиби, же талыкшыган дененин эркинен чыкпай, ойго алдырып ийдиби, айтор, кыймылсыз. Исхак болсо өрүктүн ийри-буйру бутактарынын арасынан шаңкайган асманды карап, өзүнчө жаткан. Атасы көзүн шарт ачты, Исхак аны капарына алган жок. Мени издеди деп ойлоду. Жок! Андай эмес экен, издебей эле, чакырып жатыптыр, кол булгалап, бери кел дегенге аракет кылды. Бирок, негедир үн чыгарган жок, колун да көтөрбөдү. Көзүнөн, болор-болбос кыймылынан, башын бир аз көтөрүп жаңсагандай болгонунан улам уулу чакырып жаткандай туйду. Ордунан ок[illegible]ып тургуча ал атасынын «уулум, уу-уулум» деген үзүл-кесил, каргылданган алсыз үнүн, демейдегиден башкача өкүнгөндөй добушун укту. Сунган колун кармады эле, былк этпейт. Көзүнө көзү урунду. Атанын тунарган көзү жумулбай, балам деп турчу добушу кулагына [illegible]улбай, кайран киши Исхагын тиктеген бойдон жан берди.

- Ата! Атакебай!!! - Бала атасынын денесин кучактай калды. Сегиз жашар баланын жол боюнда зарлап-какшап атасын жоктогон үнү асман-жердин ортосунда жан сыздата жаңырып, жалгыз түп өрүктүн өзөнүнө өрт болуп, тамырларын какшатып турду.

- Ата! Атакебай! Көзүңдү аччы?! Ордуңдан турчу?!

Аза бойго аткан октой түз тийген ачуу чаңырык күн менен жолдун ортосуна чимирик сымал айланып, ай талаага комуз кыл өңдүү байланып, күйүттүн күүсү, өксүгүнүн үнү болуп бойбоздоп турду. Атасынын башын жөлөп арманга баткан баланын бу абалын адамга кайра бербесин. Көмөкөйдү жылуу илеп, жылуу сезилгени менен артынан кызыл чок ээрчиткендей бир башкача аптаптуу дем, ич өрттөгөн жалын каптап келатты. Ошо жалын менен кошо мурда такыр болбогондой коркунучтуу ызалык пайда болуп, анысы ана-мына жарылчудай сезилип, бир туруп тарамыштай түйүлгөн бойдон дене-бойдо кан тамыр аркылуу жүгүрүп, өмүр бою жыйылган, өмүр бою чогулган балалык кубанычты күйгүзгөн жоготуунун кайгысын, жарык дүйнөдө таянар жалгыз адамын түбөлүк көрбөй, ага түбөлүк жетпей калуунун азасын алып келатты. Жан дүйнө үнүн, жан дүйнө ыйын кантип басыларын билбей элтеңдей калды да, жүрөгүнүн жүгөнсүз кагышына эркиндик берип, аздан соң анын артынан тынчы кетип, өзүн-өзү башкара албай, өзүн-өзү жоготуп, өзүнөн-өзү издеп табалбай калды да, анан ал коркуунун күүсүнө биротоло алдырып ийди.

Жаш баланын тилегин тилип, бактысына балта болуп чабылган, өзөгүнө өрт коюп, өмүрүнө өкүнүч-өксүк тагылган күйүт күүсү канчага дейре созулду, анын жан дүйнөсүнө дагы эмнелер кошулду, анысын айтса - дүйнө-арман. Нур жанчу жүзүн көз жашына тилдирип, жол таманында күйгөн от болуп турду. Солуктап ыйласа, баарына түткөн кара жер Исхактын ыйына чыдай албай титиреп турду. Багы бар экен, бала менен кошо ыйлаган жол бейтааныш атчан адамды алып келди. Исхак анын үзөңгү боосуна жармашып, Кудайга үнү жете ыйлап, атасынын дүйнөдөн өтүп кеткенин өпкө өпкөсүнө тийбей солкулдап айтты.

Үмүт минип, таалай издеп, дилинде жанган кубанычына сүйүнүп, Кудай берсе окуйм деп өмүрүндө биринчи жолу балалык кубаныч менен жолго чыккан Исхак Молдо Абдылда таякесине атасынын сөөгүн алып, уккандын баарын ыйлатып, көргөндүн көөнүн сыздатып ыйлап келди.

... Бешенеге жазылганы ошо экен, үмүт жиби үзүлүп, Молдо Абдылданын үйүндө жалгыз калды. Тууган-урук эл кайда да, туулуп-өскөн жер кайда?..

Арадан үч ай өткөн соң ата-бала тилегин ошо Молдо Абдылда аткарды. Исхакты Хожентке өзү алып барып, бүт баарын бүткөрүп, анан аны Хадича апанын колуна тапшырды. Ооба, Исхактын азандагы аты - Исак эле. Балдар үйүнөн ал Исхак атка конду. Кагазга атын түшүргөндөр ошондой жаздым жазышыптыр, ошо бойдон Исак аты айтылбай, Исхак болуп кетти. Буга ал кейиген деле жок. Адегенде бир аз капаланды, мугалим-тарбиячылар Исхак деп жатса, андан да толготуп төрөп, толгонуп эмчек эмизбесе да, апасындай Хадичасы айтып турса, оюна жаман алган жок.

Өчпөс өрт болгон өмүрдүн ыйы

Кайгыга жолдош болгондун кубанычы башында дешет. Бирок, Исхактын маңдайына андай иш жазылган эмес экен. Өткөнүн эстеп өзөктөгү өрттүн табына, азыркысын ойлоп алоо кызыл жалынга кабылат. Куш канатындай серпилип өткөн жолу ушундай өксүгө толо болду. Калкынан азган кор тура, каңгыган эрге шор тура, жеңили жерден табылгыс тагдырдын иши зор тура деп, жүрөгүнөн кан чыгара, тамырынан жан чыгара сыздаткан өткөндү эске түшүрдү.

Ооба, эски армандын кайрадан көкүрөк күүсү, көңүлдүн өчпөс күйүтү болуп ачылышы өтүшкөн дарттын капилет кайра кармашынан да коркунучтуу келет эмеспи. Дарт дабаасы дары болсо табылар, сыздаган жериң басылар. Ал эми канга жетип, бойго сиңип, ой-санааңа күйүт болгон армандын жайын ким билет. Исхактын башынан далай күн күйгөн күү болуп өттү. Кыргызстан КП БКнын биринчи секретарлыгынан чоң борбордун кара колу аркылуу бошотулганда санаага алдырам, убайымга чөгөм дебеген. Өзүн бүркүттөй бийик кармаган. «Кези келет, чындык кайрылат», - деген. Бирок, андай болбоду. Ошо кезди эстегенде эмнегедир тамагы кургагансып, алкымын кандайдыр бир ысык илеп кысып, көмөкөйүнө ызалык толуп, аза-бою адам сөөгүн сыздатар арман-муң болуп, көзүнө ысык жаш алчу адат тапты. Ал азыр да ошентип турду.

1961-жылдын 8-9-майында көптөн бери жанга тынчтык тийгизбей келе жаткан талаш иш акырына чыкты. Анын өйдө-төмөнүн, кантип башталып, кантип күчөп кеткенин Исхак өзү деле билчү. Бирок, бул ишти кийин Нуритдин Акрамович Мухитдинов алаканга түшүрө, көкүрөккө уюта айтып берген. Чынында ал жакшы билчү. Убагында Өзбекстан КП БКнын секретары, Министрлер Советинин төрагасы, Өзбекстан КП БКнын биринчи секретары, кийин 1961-жылга чейин КПСС БКнын секретары, Саясый бюронун мүчөсү болгон. Советтер Союзундагы а кездеги кадырлуу адамдардын биринен эле. Нуритдин Мухитдинов менен 1944-жылы, Өзбекстан КП БКнын секретары болуп турган кезинде таанышкан.

Эми ойлосо, ошо 1961-жылдын майындагы окуянын тамыры 50-жылдардын орто ченинде эле башталган экен. Ал кыргыз улутундагы кадрларды даярдоого, Кыргызстандын элинин саламаттыгын жана турмуш-тиричилигин жакшыртууга өзгөчө басым жасап, бул боюнча бир катар орчун иш-чараларды иштеп чыккан эле. Натыйжада Кыргызстан КП БК менен Кыргыз ССР Министрлер Советинин 1957-жылдын 17-сентябрында «Республиканын мектеп окуучулары үчүн акысыз ысык тамак уюштуруу», 1958-жылдын 29-майында «Жаш балдардын орулууларын азайтуу жөнүндөгү» ушул эле жылдын 18-28-августунда «Республиканын орус мектептерине кыргыз тилин окутууну киргизүү жөнүндө» жана Кыргызстан КП БКнын бюросунун «Республиканын жогорку жана атайын орто окуу жайларында кыргыз жаштарынан адистерди даярдоону жакшыртуунун иш чаралары тууралуу» деген токтомдору кабыл алынган. Анан бул иш чара улутчулдуктун айкын көрүнүшү, өз элине, жердешчиликке жан тартуунун ачык белгиси катары көрүндү. 1960-жылы КПСС БКнын секретариатында «Кыргызстандын партиялык уюмунун кадрлар менен иштешүүсү жөнүндөгү» маселе каралган. Заседаниеде Исхак Раззаков доклад жасаган. Демейдегидей эле ишенимдүү, проблемалуу маселе коюп, кемчиликтер менен жетишкендиктерге токтолгон. Кыргызстан КП БКнын экинчи секретары В.Н.Чукин, Министрлер Советинин төрагасы К.Дыйканбаев да катышкан. КПСС БКнын инструктору Калинников кошумча докладчы катары даярдалган экен, иштин баары ошондон кийин билинди. Республиканын партиялык уюмунун ишин жалаң жердешчиликке берилгендик, улутчул көз караштын калыптанышына кадимкидей жол ачкандык катары баалады. И.Раззаковдун а кездеги аброю күчтүү эле. Калинниковдун докладында айтылган жалган маалыматтарга жалындай жанып, аткан октой түз жооп берди. Баарынан да илим менен маданият ишмерлеринин арасында жеткиликтүү иш жүргүзбөгөндүгү баса белгиленип, буржуазиялык-улутчул идеологиянын үгүттөлүшүнө, аны кайрадан калыбына келтирилишине жол берилген, буга Молдо Кылыч менен Касым Тыныстановго жасалган мамиле ачык мисал боло алат дегени Исхакты жүлүнгө сайып, жүрөгүн тилип жиберди.

Исхак Раззаков мындай ишке республикадагы жагдайды терең жана кылдат талдоодон кийин барган эле. Маселен, жогорку жана атайын орто окуу жайындагы абал башка республикаларга салыштырганда начар абалда болчу. Кара-Балтадагы тамак-аш, Фрунзедеги гидромелиоративдик, машина куруу, курулуш, Кызыл-Кыядагы тоо-кен техникумдары акыркы беш жыл ичинде 3477 адис даярдаган болсо, анын 534ү гана кыргыз улутундагы жаштар болгон да, бул жалпы көрсөткүчтүн 15 процентин түзгөн. Республикадагы өнөр жай, транспорт, курулуш тармагы боюнча кадр[illegible] ды даярдо[illegible] техникумда[illegible] абал мындан д[illegible] начар эле. Аларда 2960 адам оку[illegible] жаткан болсо, анын 300дөйү, башкача айтканда, 11 проценти гана кыргыз уландары экени ээнди кейиткен.

Анын эсинде дагы бир мисал бар эле. Ошо жылдары врачтардын атайын изилдөөлөрүнө караганда, төрөлгөн миң баланын 40-50сү чарчап турган. Саламаттык сактоо, Билим берүү министрликтери, Кыргыз Республикасынын Аскер комиссариатынын ырасмий билдирүүлөрүндө кыргыз жаштарынын билими, ден соолугу жетилиши Армиянын талабына толук жооп бере албай жаткандыгы айтылып турган. Авиацияда, деңиз флотунда, танкисттердин бөлүктөрүндө ж.б. кызмат өтөгөн кыргыз уландары кескин кыскарган.

Өзгөчө Аскер бөлүктөрүндө алардын саны жок болгон. Ушундай кырдаалдардан улам жогорудагыдай иш чараларды кабыл алууга барган. Мындай иш-аракеттер, жогорудагы токтомдор КПСС БКнын Ф.Р.Козлов, М.А.Суслов, В.Н.Титов, Т.И.Осетров, М.А.Гаврилов (1961-1965-ж. Кыргызстанда экинчи секретары болгон) өңдүү жооптуу кызматкерлери тарабынан советтик законду одоно бузгандык катары бааланды. КПСС БКнын секретары, Саясый бюронун мүчөсү Ф.Козлов ошондо: «Вы хотите выглядеть лучше, чем Союзное правительство... Мы сделаем так, чтобы Вы запомнили на всю жизнь, чтобы послужило уроком Вам, Вашим детям, внукам, правнукам, чтобы они никогда не нарушали Союзный закон», - деп көзгө сая сүйлөгөн. Кыргызстандын жетекчилеринин бул иши КПССтин XX съездинин чечимине, андагы жергиликтүү маселелерди чечүүдө союздук, автономдук республикалардын укугун кеңейтүү жөнүндөгү көрсөтмөсүнүн негизине таянган эле. Ал чечим андай болбой чыкты. Нуритдин Мухитдиновдун айтымына караганда, Кыргыз Республикасынын жетекчилигин алмаштыруу жөнүндөгү маселе Саясый бюродо үч ирет коюлган экен. Ф.Р.Козловдун кайра-кайра маселе козгоп, беттегенинен кайтпай көшөрүп туруп алышынан улам Н.С.Хрущев макул болуптур.

(Уландысы бар)

С[illegible]сак СТАНАЛИЕВ,
«Кыргыз Туусу»